

שירת דוד בכתב-יד ל^מ

מוקדש בהערכה ובהוקרה יתרה לפרופסור ישראל ייבין,
שהוא גדול חוקרי המסורה מאז תקופת המסורה,
והוא עצמו אחרון חכמיה.

שירת דוד (שמואל ב כב) כתובה בכל כתבי-היד העתיקים כמתכונת שירת ספרי אמ"ת: כל שורה חלוקה לשתי צלעות על ידי רווח באמצע השורה. בדרך כלל חלוקת השירה לשורות, וכן חלוקת השורות לצלעות, מתאימה לחלוקה ההגיגית של הפסוקים. כך בלא יוצא מן הכלל בכתב-יד א, ק; כגון:

(ד)	ומאיבי אושע:	מהלל אקרא ה'
(ה)	ונחלי בליעל יבעתנו:	כי אפפני משברי מות
(ו)	קדמני מקשי מות	חבלי שאול סבני

אותה שיטה ניכרת גם בל^מ; אך שם יש חריגים אחדים:

(ז)	ואל אלהי אקרא וישמע	בצר לי אקרא ה'
(ח)	ותגעש ותרעש	מהיכלו קולי ושועתי באזניו:
	ויתגעשו כי חרה לו:	הארץ מוסדות השמים ירגזו
(ט)	ואש מפיו תאכל גחלים	עלה עשן באפו
(י)	וערפל תחת רגליו:	בערו ממנו: ויט שמים וירד

(יב)	סכות חשרת מים עבי שחקים:	וישת חשך סביבתיו

(יז)	מסדות תבל בגערת ה'	ויראו אפקי ים יגלו
(יז)	משני ממים רבים:	משמט רוח אפו: ישלח ממרום יקחני

* ראה על כתב-יד ל^מ בספרי, המסורה הגדולה לתורה מידי שמואל בן יעקב בכתב-יד ל^מ, ניו-יורק תשנ"ב. חלק מן הדברים האמורים כאן לגבי שירת האזינו כבר נתבארו שם. אך כאן הוספתי דברים לא מעטים שלא יכולתי לבארם שם, או שלא עמדתי עליהם אז. שירת דוד לא נידונה שם כלל. אלה הקיצורים המשמשים במאמר זה: א = כתר ארם צובה; ל = כתב-יד לנינגרד B 19a; ק = כתב-יד הנביאים בקהיר; ש = כתב-יד ששון 507 (עכשיו ירושלים, בית הספרים הלאומי 5702 24°); ש¹ = כתב-יד ששון 1053.

חלוקה מוזרה מסוג זה איננה מצויה אפילו פעם אחת בכתב-יד וכתב-יד קהיר; וגם בל"ה היא מצויה בפסוקים אלה בלבד. לפיכך ראוי לנסות להבין את פשרה. ולצורך זה נעיין תחילה בשירת האזינו (דברים לב, א-מג), הדומה במתכונת כתיבתה לשירת דוד.

כמעט כל פסוקי שירת האזינו מתחלקים בכתב-היד הטובים (א, ש) למספר זוגי של חלקים – שניים או ארבעה; יוצאים מכלל זה רק פסוקים יד, לט, שכל אחד מהם מתחלק לחמישה חלקים. משום כך כל הפסוקים הקודמים לפסוק יד מתחילים בתחילת השורה ומסתיימים בסוף השורה; ואין ספק, שזה הוא הסדר שהשירה ראויה להיות כתובה בו; כגון:

(א)	ותשמע הארץ אמרי פי:	האזינו השמים ואדברה
(ב)	תזל כטל אמרתי	יערף כמטר לקחי
	וכרביבים עלי עשב:	כשעירים עלי דשא
(ג)	הבו גדל לאלהינו:	כי שם ה' אקרא
(ד)	כי כל דרכיו משפט	הצור תמים פעלו
	צדיק וישר הוא:	אל אמונה ואין עול
(ה)	דור עקש ופתלתל:	שחת לו לא בניו מומם

אולם סדר זה מתקלקל בפסוק יד: שהרי פסוק זה מתחלק לחמישה חלקים, והוא מתחיל אפוא בתחילת שורה ומסתיים באמצע שורה. וכתוצאה מכך נתקלקל גם סדרם של כל הפסוקים שבין פסוק יד ובין פסוק לט; שהרי כל אלה מתחלקים לשניים או לארבעה חלקים; ולפיכך כולם מתחילים וגם מסתיימים באמצע שורה:

(יד)	עם חלב כרים ואילים	חמאת בקר וחלב צאן
	עם חלב כליות חטה	בני בשן ועתודים
(טו)	וישמן ישרון ויבעט	ודם ענב תשתה חמר:
	ויטש אלוה עשהו	שמנת עבית כשית
(טז)	יקנאהו בזרים	וינבל צור ישעתו:
		בתועבת יכעיסהו:

סדר השירה חוזר לתקנו רק אחרי פסוק לט; שהרי פסוק זה, המתחלק גם הוא לחמישה חלקים, מתחיל באמצע שורה ומסתיים בסוף שורה. ולפיכך כל הפסוקים שלאחריו – המתחלקים לשניים או לארבעה חלקים – מתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה:

(לט)	ראו עתה כי אני אני הוא אני אמית ואחיה ואין מידי מציל:	ואין אלהים עמדי מחצתי ואני ארפא
(מ)	ואמרת חי אנכי לעלם:	כי אשא אל שמים ידי
(מא)	ותאחז במשפט ידי ולמשנאי אשלם:	אם שנותי ברק חרבי אשיב נקם לצרי

תופעה דומה אנחנו מוצאים גם בשירת אסף (דברי הימים א טז, ח-לו). רוב פסוקי השירה מתחלקים בא לשניים או לארבעה חלקים; יוצאים מכלל זה רק פסוקים כט, לו, המתחלקים לשלושה חלקים. כתוצאה מכך רק פסוקים ח-כח מתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה; לעומתם פסוק כט מתחיל בתחילת שורה ומסתיים באמצע שורה, ופסוקים ל-לה מתחילים באמצע שורה ומסתיימים באמצע שורה. ואילו פסוק לו - שהוא גם הפסוק האחרון - מתחיל באמצע שורה ומסתיים בסוף שורה:

(ח)	הודיעו בעמים עלילתי:	הודו לה' קראו בשמו
(ט)	שיחו בכל נפלאתי:	שירו לו זמרו לו
(י)	ישמח לב מבקשי ה':	התהללו בשם קדשו

(כט)	שאו מנחה ובאו לפני	הבו לה' כבוד שמו
(ל)	חילו מלפניו כל הארץ	השתחוו לה' בהדרת קודש:
	...	אף תכון תבל בל תמוט:
(לו)	ברוך ה' אלהי ישראל	...
	והלל לה':	מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן

ונמצינו למדים מכל זה: גם כתב-היד הטובים ביותר - כולל כתר ארם צובה - הקפידו רק על החלוקה ההגיזנית של כל פסוק לחלקיו. אך הם לא הקפידו כלל להתחיל כל פסוק בתחילת שורה ולסיים אותו בסוף שורה. לפיכך יש בכתב-היד הללו שני פסוקים - גם בשירת האזינו וגם בשירת אסף - המתחילים או מסתיימים באמצע שורה. ומרובים מאוד הפסוקים המתחילים באמצע שורה וגם מסתיימים באמצע שורה: עשרים וארבעה בשירת האזינו (טו-לה) ושישה בשירת אסף (ל-לה). אולם זה איננו רק פגם פורמלי שראוי היה למנוע אותו; יש בכך גם כדי לפגוע בעצם הכוח הפיוטי של השירה. שהרי רוב פסוקי השירה כוללים זוגות של ביטויים המקבילים זה לזה בתוכנם. על כן הדעת הייתה נותנת, ששניים שניים מן הביטויים האלה יהיו כתובים בשורה אחת; שכן רק בדרך זו תיראה ההקבלה שביניהם. ואכן זה

סדרם של כל אותם הפסוקים המתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה; כגון פסוק א של שירת האזינו, שכבר הובא לעיל:

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי:

ההקבלה שבין שני חלקי הפסוק ניכרת יפה בפסוק זה וכן בשאר כל הפסוקים הדומים לו. אולם הקבלה זו שוב איננה ניכרת בכל אותם הפסוקים המתחילים באמצע שורה ומסתיימים באמצע שורה; כך בפסוקים טו, טז של שירת האזינו, שכבר הובאו לעיל, וכך גם בהמשכם, כגון:

לא שערום אבתיכם: צור ילדך תשי (יח)
ותשכח אל מחללך: וירא ה' וינאץ

שני חלקי פסוק יח מקבילים זה לזה, ולפיכך ראוי היה לכתוב אותם בשורה אחת:

צור ילדך תשי ותשכח אל מחללך

אולם כתוצאה מן האילוצים שנתבארו לעיל הם כתובים בשתי שורות – החלק הראשון בסוף השורה, והחלק השני בראש השורה שלאחריה. כתוצאה מכך לא רק ניטשטשה ההקבלה שבין "צור ילדך תשי" ובין "ותשכח אל מחללך"; אלא נראה הדבר, כאילו "צור ילדך תשי" מקביל אל "לא שערום אבתיכם", ואילו "ותשכח אל מחללך" מקביל אל "וירא ה' וינאץ".

אולם כל הדברים האלה אמורים רק בכתב-היד הידועים כדוגמת א, ש – וכפי שנראה בהמשך גם בק – אך אין הם אמורים בל^ב. שכן סופרו של ל^ב נתן דעתו לליקוי הזה של צורת שירת האזינו; ולפיכך צר לשירה זו צורה חדשה, שאיננה כוללת את הפגם הזה. ואף על פי שגם הוא חילק את פסוקים יד, לט לחמישה חלקים; עלה בידו למנוע כמעט כליל את התופעה של פסוק המתחיל באמצע שורה ומסתיים באמצע שורה. והרי צורתם של פסוק יד ושל הפסוקים שלאחריו כפי שהיא מוצגת בל^ב:

חמאת בקר וחלב צאן	עם חלב כרים	(יד)
ואילים בני בשן ועתודים	עם חלב כליות חטה	
ודם ענב תשתה חמר:	וישמן ישרון ויבעט	(טו)
שמנת עבית כשית	ויטש אלזה עשהו	
ויבל צור ישעתו: יקנאהו	בזרים בתועבת יכעיסהו:	(טז)
יזבחו לשדים לא אלה	אלהים לא ידעום	(יז)
חדשים מקרב באו	לא שערום אבתיכם:	
צור ילדך תשי	ותשכח אל מחללך:	(יח)

פסוק יד בל^מ דומה אפוא בצורתו לפסוק זה בא, ש: הוא מתחיל בתחילת שורה ומסתיים באמצע שורה; פסוק טו מתחיל באמצע שורה ומסתיים באמצע שורה. אך אותה שורה הכוללת את סוף פסוק טו כוללת גם את כל פסוק טז, ופסוק זה מסתיים אפוא בסוף שורה. וכתוצאה מכך כבר חזר סדר השירה לתקנו; וכל הפסוקים הבאים לאחר מכן – עד פסוק לח – מתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה, על פי הסדר הראוי לשירה.

וראוי לעמוד כאן בייחוד על ההבדל שבין צורת פסוק יח בא, ש – כפי שהוצגה לעיל – ובין צורתו בל^מ, כפי שהיא מוצגת כאן. בא, ש שני חלקי הפסוק הזה כתובים בשתי שורות: החלק הראשון בסוף השורה, והחלק השני בראש השורה שלאחריה; ואילו בל^מ שני החלקים האלה כתובים בשורה אחת, והם ערוכים זה כנגד זה; ונמצא, שההקבלה שביניהם באה לידי ביטוי מושלם.

ובשיטה דומה נהג ל^מ אחר כך בפסוק לט; והרי צורתו וצורת הפסוקים שלאחרייו:

ראו עתה כי אני הוא	ואין אלהים עמדי	(לט)
אני אמית ואחיה	מחצתי ואני ארפא	
ואין מידי מציל: כי אשא אל שמים	ידי ואמרת חי אנכי לעלם:	(מ)
אם שנותי ברק חרבי	ותאחו במשפט ידי	(מא)
אשיב נקם לצרי	ולמשנאי אשלם:	

הפסוקים שלפני פסוק לט הסתיימו בל^מ בסוף השורה, על פי הסדר הראוי לשירה; ולפיכך פסוק לט – המתחלק לחמישה חלקים – מתחיל בתחילת שורה ומסתיים באמצע שורה. אך אותה שורה הכוללת את סוף פסוק לט כוללת גם את כל פסוק מ; ופסוק זה מסתיים אפוא בסוף השורה. וכך כבר חזר סדר השירה לתקנו; וכל הפסוקים הבאים לאחר מכן מתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה.

ונמצינו למדים מכל זה: יש בל^מ רק פסוק אחד (טו) המתחיל באמצע שורה ומסתיים באמצע שורה. נוסף על כך יש שם שני פסוקים המתחילים בתחילת שורה ומסתיימים באמצע שורה; הרי אלו שני הפסוקים המתחלקים לחמישה חלקים (יד ו-לט). וכנגדם עוד שני פסוקים המתחילים באמצע שורה ומסתיימים בסוף שורה – כדי להחזיר את סדר השירה לתקנו (טז ו-מ). כל זאת בניגוד לא, ש: הללו יש בהם עשרים וארבעה פסוקים המתחילים באמצע שורה וגם מסתיימים באמצע שורה (טו–לח), ועוד שני פסוקים המתחילים או מסתיימים באמצע שורה (יד ו-לט).

ראוי לעמוד גם על מתכונת שני הפסוקים המחזירים בל^מ את סדר השירה לתקנו. ונפתח בפסוק טז. פסוק זה כתוב בל^מ בשורה אחת עם החלק האחרון של הפסוק הקודם. לפיכך הדעת הייתה נותנת לחלק את השורה בין שני הפסוקים האלה:

וינבל צור ישעתו: יקנאוהו בזרים בתועבת יכעיסהו:

כבר חזר סדר השירה לתקנו. והפסוקים הבאים לאחר מכן מתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה, על פי הסדר הראוי לשירה.

ונמצינו למדים מכל זה: יש בל^מ ארבעה פסוקים המתחלקים לשלושה חלקים – וכתוצאה מכך מתחילים או מסתיימים באמצע שורה. ואף על פי כן אין פסוקים אלה מביאים אפילו פעם אחת לידי יצירת פסוק המתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. שכן כל אימת שנתקלקל סדר השירה על ידי פסוק המתחיל בתחילת שורה ומסתיים באמצע שורה (ו, ט, טז), הרי הוא חוזר לתקנו מיד על ידי הפסוק הסמוך לו, המתחיל באמצע שורה ומסתיים בסוף שורה (ח, י, יז).

וראוי לעמוד כאן גם על מתכונת ששת הפסוקים האלה, שסדר השירה מתקלקל בהם וחוזר לתקנו. נפתח בפסוקים ז-י. הדעת הייתה נותנת לסדר אותם במתכונת זו:

(ז)	ואל אלהי אקרא	בצר לי אקרא ה'
(ח)	ותגעש ותרעש הארץ ויתגעשו כי חרה לו:	וישמע מהיכלו קולי ושועתי באזניו: מוסדות השמים ירגזו
(ט)	ואש מפיו תאכל	עלה עשן באפר
(י)	ויש שמים וירד וערפל תחת רגליו:	גחלים בערו ממנו:

אולם לא זו היא צורת הפסוקים האלה בל^מ. שכן שתיים מן השורות האלה – השנייה והחמישית – הן מלאות מאוד במספר אותיותיהן, ורק בדוחק היה אפשר להניח בהן רווחים.⁵ אולם לא מצאנו כתיבה צפופה בשירת דוד⁶ של ל^מ אלא בשורות הכוללות שני חלקים של פסוק אחד בלבד.⁷ ואילו שורות אלה כוללות שני חלקים של שני פסוקים שונים. משום כך ביקש הסופר להקל עליהן. ולשם כך גם התעלם מן החלוקה ההגיגית. וגם דבר זה יכול להיות מובן: בלאו הכי אין שורות אלה יכולות להתחלק על פי המתבקש לפי כללי החלוקה ההגיגית, שהרי הן כוללות חלקים שאין ביניהם כל הקבלה וכל קשר תחבירי. ועניין זה כבר נתבאר לעיל, בשירת האזינו.

משום כך זו הייתה דרכו של ל^מ בשתי השורות האלה: תחילה העביר מן השורה השנייה את שתי התיבות שבשני קצותיה; את התיבה הראשונה (וישמע) העלה מראש השורה אל סוף השורה שלפניה, ואת התיבה האחרונה (הארץ) הוריד מסוף השורה אל ראש השורה שלאחריה. וכעין זה נהג אחר כך בשורה החמישית, והעלה את תיבתה הראשונה (גחלים) מראש השורה לסוף השורה שלפניה. וכך נתקבלה הצורה המוצגת בל^מ:

5. שורה אחת של ל^מ יכולה להכיל 40-45 אותיות; והשווה הערה 4.
6. כתיבה היד של התורה איננו כעת בהישג ידי; משום כך קשה לי לשפוט, על שום מה לא התעוררה בעיה דומה גם בשירת האזינו: משום שהשורות רחבות שם יותר, או משום שהסופר לא הקפיד שם, ששורות מסוג זה תהיינה כתובות רווחות ולא צפופות.
7. כגון הפסוקים שזכרו בהערה 4.

(ז)	ואל אלהי אקרא וישמע	בצר לי אקרא ה'
(ח)	ותגעש ותרעש ויתגעשו כי חרה לו:	מהיכלו קולי ושועתי באזניו: הארץ מוסדות השמים ירגזו
(ט)	ואש מפיו תאכל גחלים	עלה עשן באפו
(י)	וערפל תחת רגליו:	בערו ממנו: ויט שמים וירד

כתוצאה מן ההעברות האלה כל חמש השורות שלפנינו אינן ערוכות על פי החלוקה ההגיזנית. ארבע מהן כוללות שני חלקי פסוק מקבילים ועוד תיבה אחת או שתי תיבות; וכל שורה מתחלקת בין שני החלקים המקבילים הכלולים בה. שונה מהן רק השורה השנייה. בשורה זו לא נותרו שני חלקים שלמים כל עיקר, והיא מתחלקת בין שני הפסוקים הכלולים בה.

כבר ראינו לעיל, בשירת האזינו, ששורה הכוללת שני חלקים מקבילים ועוד תיבות אחדות מתחלקת באמצע אותיותיה; כגון:

וינבל צור ישעתו: יקנאהו בזרים בתועבת יכעיסהו:

ואילו כאן שורה מסוג זה מתחלקת בין שני החלקים המקבילים. וזה, כנראה, טעמו של הדבר: בשירת האזינו השורה כוללת שלושה חלקים שלמים של פסוקים – שני חלקים מקבילים ועוד חלק שלם של פסוק הראוי להתחלק לארבעה (או לחמישה) חלקים. והואיל ושורה מסוג זה איננה יכולה להתחלק על פי החלוקה ההגיזנית – כפי שכבר נתבאר לעיל – הרי היא מתחלקת באמצע אותיותיה. כנגד זה בשירת דוד השורה כוללת רק שני חלקים שלמים, המקבילים זה לזה; ואילו התיבה או התיבות הנוספות אינן מהוות חלק שלם של פסוק הראוי להתחלק לשלושה חלקים. תיבות אלה בטלות אפוא במיעוטן. ולפיכך השורה מתחלקת בין שני החלקים המקבילים הכלולים בה, שהם הם עיקר השורה.

בשיטה דומה יש לבאר את מתכונת פסוקים טז, יז. הדעת הייתה גותנת לסדר אותם כך:

ויראו אפקי ים יגלו מסדות תבל (טז)
בגערת ה' מנשמת רוח אפו: ישלח ממרום יקחני ימשני ממים רבים (יז)

אולם לא זו היא צורת שני הפסוקים האלה בל⁸. כי השורה השנייה דומה בדיוק לשורה החמישית של פסוקים ז-י, כמות שהייתה ראויה להיכתב, אלמלא בוצעו בה ההעברות שתוארו לעיל. אף היא מלאה מאוד במספר אותיותיה, וספק, אם היה אפשר לסדר את כולן בשורה אחת; קל וחומר שלא היה אפשר להניח בה רווח⁸. וגם היא

8. ראה הערה 5 לעיל.

איננה כוללת שני חלקים של פסוק אחד, אלא היא כוללת פסוק אחד ועוד חלק שלם של פסוק אחר. משום כך ביקש הסופר להקל עליה כדרך שנהג שם. וגם השיטה שבקט כאן דומה לשיטה שבקט שם: הוא העביר מן השורה השנייה את שתי תיבותיה הראשונות (בגזרת ה') והעלה אותן מראש השורה אל סוף השורה שלפניה. נוסף על כך ביצע שינוי בשורה הראשונה, והעביר את תיבת יגלו מראש הצלע השנייה אל סוף הצלע הראשונה. וכך נתקבלה הצורה המוצגת בל^ט:

מסדות תבל בגזרת ה' (טז)	ויראו אפקי ים יגלו
ימשני ממים רבים: (יז)	משמת רוח אפו: ישלח ממרום יקחני

כתוצאה מן ההעברות האלה שתי השורות שוב אינן ערוכות על פי החלוקה ההגיגית. שתיהן כוללות שני חלקי פסוק המקבילים זה לזה ותיבות נוספות. אולם סדר חלוקתן איננו שווה. השורה הראשונה נתחלקה באמצע, על פי השיטה הידועה לנו משירת האיזנו: ארבע תיבות ובהן ט"ו אותיות מימין הרווח – ארבע תיבות ובהן י"ז אותיות משמאל הרווח. ואילו השורה השנייה נתחלקה בין שני החלקים המקבילים שבה, על פי השיטה הידועה לנו משירת דוד.

אין בידינו להסביר, על שום מה נשתנו שתי השורות האלה בדרך חלוקתן. אולם אפשר להבין, על שום מה שתי דרכי חלוקה משמשות בהן בערבוביה. שכן שתי השורות האלה הן ממוצעות בין השורות שהובאו לעיל משירת האיזנו ובין השורות שהובאו לעיל משירת דוד. הרי פסוק טז נתחלק בק לשלושה חלקים, ואין ספק, שגם ל^ט נתכוון לכך; שאילו ביקש לחלק אותו לארבעה חלקים, היה יכול להתחיל את הפסוק בתחילת שורה ולסיים אותו בסוף שורה, וסדר השירה לא היה מתקלקל בו כלל. אך מאידך גיסא, פסוק זה היה ראוי להתחלק – לפי תוכנו – לארבעה חלקים שכל שניים שניים מהם מקבילים זה לזה.⁹

ועל פי זה כבר יובן, ששורות אלה עשויות להתחלק בשתי דרכי חלוקה. לפי התפיסה הראשונה, כל שורה כוללת שני חלקי פסוק מקבילים ועוד תיבות אחדות, שאינן מצטרפות לכדי חלק שלם של פסוק (שנתחלק לשלושה חלקים); ולפיכך יש לחלק את השורה בין שני החלקים המקבילים, שהם הם עיקר השורה. כנגד זה, לפי התפיסה השנייה, כל שורה כוללת שני חלקי פסוק מקבילים ועוד חלק שלם של פסוק (שנתחלק לארבעה חלקים); ולפיכך יש לחלק את השורה באמצע אותיותיה.

ברור מכל מה שנתבאר כאן, של^ט עשה כל מאמץ כדי למנוע פסוק המתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. אף על פי כן יש בל^ט שני פסוקים מסוג זה. ודבר זה תלוי בהבדל נוסף שבין ק ובין ל^ט בשירת דוד.

9. כך אנחנו מוצאים בש¹, שפסוק זה נתחלק בו לארבעה חלקים. וראה על כך בהמשך.

כבר אמרנו, שכל פסוקי השירה נתחלקו בק לשני חלקים לפחות. ודבר זה אמור בדרך כלל גם בל^מ. אולם רוחב השורות של ל^מ גרם, שיש שם ארבעה פסוקים היוצאים מכלל זה. ארבעת הפסוקים האלה לא נתחלקו בל^מ לשני חלקים; אלא הפסוק כולו כתוב בצלע אחת של השורה. הרי אלו פסוקים יג, טו, מו, מח. פסוקים אלה יוצרים מאליהם שתי קבוצות של פסוקים: יג-טו, מו-מח:

I

מנגה נגדו בערו גחלי אש: ירעם מן שמים ה' (יג-יד)
ועליון יתן קולו: וישלח חצים ויפיצם ברק ויהמם: (טו)

II

בני נכר יבלו ויחגרו ממסגרותם: חי ה' וברוך צורי (מו-מז)
וירם אלהי צור ישעי האל הנתן נקמת לי ומריד עמים
תחתני: (מח)

נדון תחילה בקבוצה הראשונה. קל להבין, מה ראה הסופר לכתוב את פסוק יג כולו בצלע אחת של השורה: זה הוא הפסוק היחיד בכל השירה הכולל רק חמש תיבות שאין ביניהן כל הקבלה, אלא הן יוצרות משפט פשוט, הכולל רק נושא ונשוא ותיאור סיבה. משום כך, כנראה, סבר הסופר, שאין לחלק את הפסוק הזה כל עיקר. אולם דבר זה כבר הביא מאליו לידי קלקול סדר השירה. שהרי פסוק זה מתחיל בתחילת שורה ומסתיים באמצע שורה; וכתוצאה מכך הרי פסוק יד שלאחריו מתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. אולם דעתו של הסופר לא הייתה נוחה מן התופעה הזאת. משום כך כתב גם את פסוק טו כולו בצלע אחת של השורה. פסוק זה מתחיל אפוא באמצע השורה ומסתיים בסופה; ובכך כבר חזר סדר השירה לתקנו.¹⁰

ונראה, שהסופר כלכל כאן את מעשיו בתבונה: יכול היה להחזיר את סדר השירה לתקנו כבר בפסוק יד, אילו כתב גם את הפסוק הזה רק בצלע אחת של השורה. אולם אילו עשה כן, הייתה נוצרת כאן שורה הכוללת שני פסוקים שלמים (יג-יד), המצטרפים למ"ה אותיות. וספק, אם היה אפשר לכתוב את כל אלה בשורה אחת, ועל כל פנים לא היה אפשר להניח בה רווח. משום כך המתין עד פסוק טו, ורק בו החזיר את סדר השירה לתקנו. כתוצאה מכך אמנם נוצר פסוק המתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. אך שתי השורות הכוללות את שלושת הפסוקים האלה (יג-טו) כתובות ברווח:

10. אילו נהג הסופר כאן כשיתנו בשירת האוינו, היה מחלק את השורות האלה באמצען. אולם דבר זה לא היה אפשר כלל בשורה הראשונה; שהרי כל עצמו לא בא אלא למנוע את חלוקת הפסוק הראשון לשני חלקים. משום כך נאלץ לחלק את השורה הזאת בין שני הפסוקים הכלולים בה. ולפיכך נהג כן גם בשורה השנייה.

בכל אחת מהן יש פסוק אחד שלם ועוד חלק אחד של הפסוק הסמוך לו; ומספר אותיותיהן ל"ב בראשונה ול"ו בשנייה.

ובשיטה דומה יש לבאר את הקבוצה השנייה. פסוק מו הוא הפסוק היחיד בשירה הכולל רק חמש תיבות, שיש בהן שני נשואים (ומושא) התלויים בנושא משותף אחד: בני נכר. משום כך, כנראה, סבר הסופר, שאין לחלק את הפסוק הזה לשני חלקים, אלא יש לכתוב אותו בשלמותו בצלע אחת של השורה. פסוק זה מתחיל אפוא בתחילת השורה ומסתיים באמצעה; ואילו פסוק מז שלאחריו מתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. אולם סדר השירה חוזר לתקנו מיד על ידי פסוק מה, שאף הוא כתוב כולו בצלע אחת של השורה, והוא מתחיל אפוא באמצע השורה ומסתיים בסופה.¹¹

וכאן מיותר להסביר, מה ראה הסופר להחזיר את סדר השירה לתקנו רק על ידי פסוק מה; שכן אילו בא להחזיר את סדר השירה כבר על ידי פסוק מז, היה עליו לכתוב שורה הכוללת נ"ד אותיות; ודבר זה לא היה אפשרי כלל.

זהו הוא אפוא הכלל העולה מכל הדברים האלה: גם בק וגם בל"ב יש פסוקים שסדר השירה מתקלקל בהם, וכנגדם פסוקים אחרים המחזירים את סדר השירה לתקנו: שלושה כנגד שלושה בק – חמישה כנגד חמישה בל"ב. והצד השווה שבכל הפסוקים האלה, שהם מתחילים או מסתיימים באמצע שורה. אולם נוסף על כך יש בק שמונה עשר פסוקים המתחילים וגם מסתיימים באמצע שורה; ואילו בל"ב יש רק שני פסוקים מסוג זה. ומבחינה זו הרי צורת שירת דוד של ל"ב היא טובה לאין ערוך מצורת השירה של ק. אולם הישג זה של ל"ב יש לו מחיר. הוא הושג רק על ידי כך, שסידר שישה פסוקים בניגוד לחלוקה ההגיבית של השירה. ותופעה מעין זו איננה מצויה אפילו פעם אחת בק.

וראו לסקור כאן בקצרה גם את צורתה של שירת דוד בשאר כתיב־היד; ונפתח בא. המתכונת הכללית של השירה בא דומה למתכונתה בל"ב. אף היא כתובה בעמודים שלמים שלא נתחלקו לטורים כלל. אולם השורות רחבות בא עוד יותר מאשר בל"ב. משום כך כל הפסוקים שנתחלקו בק או בל"ב לשלושה או לארבעה חלקים נתחלקו בא לשני חלקים בלבד;¹² ויוצאים מכלל זה רק פסוקים א, ג, שסדר חלוקתם תמוה גם מבחינות אחרות. נוסף על כך התופעה של פסוקים הכתובים בשלמות רק בצלע אחת של השורה שכיחה בא עוד יותר מאשר בל"ב. היא מצויה בפסוקים יג, טו, יט, כג, לו, לו, מא, מב, מה, מז. עשרת הפסוקים האלה יוצרים מאליהם חמש קבוצות של פסוקים:

11. ראה ההערה הקודמת.

12. ואין שם אפילו שורה אחת שהמקום לא הספיק בה להניח את הרווח. והשווה לעומת זה הערות

I

מגנה נגדו בערו גחלי אש: ירעם מן שמים ה' (יג-יד)
ועליון יתן קולו: וישלח חצים ופיצם ברק ויהמם: (טו)

II

יקדמני ביום אידי ויהי ה' משען לי: ויצא למרחב אתי (יט-כ)
יחלצני כי חפץ בי: יגמלני ה' כצדקתי (כא)
כבר ידי ישיב לי: כי שמרתי דרכי ה' (כב)
ולא רשעתי מאלהי: כי כל משפטו לנגדי וחקתיו
לא אסור ממנה: (כג)

III

ותתן לי מגן ישעך וענתך תרבני: תרחיב צעדי תחתני ולא מעדו קרסלי:
(לו-לז)

IV

ואיבי תתה לי ערף משנאי ואצמיתם: ישעו ואין משיע אל ה' ולא ענם: (מא-מב)

V

בני נכר יתכחשו לי לשמוע און ישמעו לי: בני נכר יבלו ויחגרו ממסגרותם:
(מה-מו)

הקבוצה הראשונה מצויה גם בל^מ, והיא כבר נתבארה לעיל. היא כוללת שלושה פסוקים: שניים מהם מתחילים או מסתיימים באמצע שורה, והפסוק שביניהם מתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. הקבוצה השנייה כוללת חמישה פסוקים: שניים מהם מתחילים או מסתיימים באמצע שורה, ושלושת הפסוקים שביניהם מתחילים וגם מסתיימים באמצע שורה. והצד השווה שבשתי הקבוצות האלה הוא, שסדר השירה מתקלקל בהן בפסוק הראשון וחוזר לתקנו על ידי הפסוק האחרון.

בשאר הקבוצות אי אפשר לדבר כלל על קלקול סדר השירה. שהרי כל אחת מהן כוללת שני פסוקים הכתובים בשלמות זה בצד זה בשתי צלעות של שורה אחת; והרווח שבין שתי הצלעות מבטא את ההקבלה שבין שני הפסוקים.

נמצא, שיש בא שני פסוקים שסדר השירה מקולקל בהם, וכנגדם עוד שני פסוקים המחזירים את סדר השירה לתקנו; וכל הפסוקים האלה מתחילים או מסתיימים באמצע שורה. ונוסף על כך יש בא ארבעה פסוקים המתחילים וגם מסתיימים באמצע שורה. ומבחינה זו אין צורת השירה של א גרועה באורח משמעותי מזו של ל^מ, שיש בה שני פסוקים מסוג זה. אולם הישג זה הושג בא באקראי – בלא כל השתדלות מצד הסופר. הוא נובע מן העובדה, שאין בא (אהרי פסוק ג) אפילו פסוק אחד המתחלק ליותר

משני חלקים. ודבר זה תלוי ברוחב השורות של א בלבד. ואין ספק, שאילו היה שם פסוק המתחלק לשלושה חלקים, היו כל הפסוקים שלאחריו מתחילים וגם מסתיימים באמצע השורה – עד שיבוא הפסוק המתאים להחזרת סדר השירה לתקנו. ודבר זה מוכח בלא ספק מצורת שירת האזינו ושירת אסף בא.

וזה מתכונת השירה של ש¹: הפסוק הראשון והפסוק האחרון כתובים שם בעמוד של פרוזה המחולק לשלושה טורים; ולפיכך לא ניתנו פסוקים אלה להתחלק כהלכה כלל. ואילו הפסוקים שביניהם (ב-ג) כתובים בעמוד של שיר המחולק לשני טורים. עמוד זה דומה אפוא לעמודי השירה של ק; אלא שהשורות צרות בש¹ עוד יותר מאשר בק. משום כך פסוקים מג-ג כתובים שם בלא כל שיטה; שכן רוחב הטור לא הספיק לסופר כדי לחלק אותם כהלכה. כנגד זה פסוקים ג-מב נתחלקו על פי החלוקה ההגיונית. וזה סדר חלוקתם: כל פסוק שנתחלק בק לשלושה או לארבעה חלקים נתחלק כך גם בש¹; יוצא מכללם רק פסוק טז, שנתחלק בק לשלושה חלקים, ואילו בש¹ הוא נתחלק לארבעה חלקים. משום כך פסוקים ב-טו מסודרים בש¹ כסדרם בק; וסדר השירה שנתקלקל בפסוק ח חוזר לתקנו מיד בפסוק ט. והואיל ופסוק טז נתחלק שם לארבעה חלקים, אין סדר השירה מתקלקל גם בפסוק זה. סדר השירה מתקלקל שוב בפסוק לא, שנתחלק לשלושה חלקים; אך הוא חוזר לתקנו מיד בפסוק לב, שנתחלק גם הוא לשלושה חלקים – בניגוד גמור לחלוקתו ההגיונית:

האל תמים דרכו	אמרת ה' צרופה	(לא)
מגן הוא לכל החסים בו:	כי מי אל	(לב)
מבלעדי ה' ומי צור	מבלעדי אלהינו:	

מכאן ועד פסוק מב כל הפסוקים כתובים על פי הסדר הראוי לשירה: כולם מתחילים בתחילת שורה ומסתיימים בסוף שורה.

נמצא, שצורת השירה בש¹ בפסוקים ב-מב היא הטובה שבכל הצורות: יש שם רק ארבעה פסוקים המתחילים או מסתיימים באמצע שורה (ח, ט, לא, לב), רק פסוק אחד שנתחלק בניגוד לחלוקה ההגיונית (לב), ואף לא פסוק אחד המתחיל וגם מסתיים באמצע שורה. והישג זה נובע בחלקו מן העובדה, שהשורות צרות בש¹, עד שגם פסוק טז נתחלק שם לארבעה חלקים. אולם גם לכך היה מחיר: שהרי הוא שהביא לידי כך, שהפסוקים האחרונים – מפסוק מג ואילך – לא נתחלקו כהלכה כלל. שירת דוד של ל כתובה בלא כל שיטה, ואיננה ניתנת לתיאור; וכעין זה גם שירת האזינו של ל, ש¹.

ונותר לנו עדיין לברר את שיטתו של ל^מ בחלוקת פסוק יב. פסוק זה נתחלק בל^מ לפני התיבה המוטעמת באתנחתא, וחלוקה זו מנוגדת אפוא לחלוקת הטעמים. אולם

חלוקה בניגוד לטעמי המקרא מצויה גם בא בפסוקים אחדים:

ותגעש ותרעש הארץ	מוסדות השמים ירגזו ויתגעשו כ־חרה לו: (ח)
האל תמים דרכו אמרת ה' צרופה	מגן הוא לכל החסים בו: (לא)
ותפלטני מריבי עמי תשמרני לראש גוים	עם לא־יִדעתי יעבדני: (מד)
ומוציאי מאיבי ומקמי תרוממני	מאישי חמסים תצילני: (מט)
מגדיל ישועות מלכו ועשה־חסד למשיחו	לדוד ולזרעו עד־עולם: (נא)

כל חמשת הפסוקים האלה לא נתחלקו בא אחרי האתנחתא, אלא אחרי הזקף או התביר. ונראה מכאן, שיש בפסוקים אלה מחלוקת בין בעל הטעמים ובין בעל ההפסקות. ונבאר בקצרה את מחלוקתם.

פסוק ח: בעל הטעמים חילק בין המשפטים המזכירים בייחוד את הארץ ואת מוסדות השמים ובין המשפט הכולל אותם כאחד; או הוא חילק בין המשפטים הבאים בלא כל הנמקה ובין המשפט שנימוקו בצדו, "כי חרה לו". ואילו בעל ההפסקות חילק בין המשפט שנושאו הוא בלשון יחיד (ותגעש ותרעש) ובין המשפטים שנושאים הוא בלשון רבים (ירגזו, ויתגעשו). ואפשר עוד, שיש ביניהם גם מחלוקת פרשנית – אם הנושא של ויתגעשו הוא הארץ ומוסדות השמים (בעל הטעמים) או מוסדות השמים בלבד (בעל ההפסקות).

ואפשר, שמחלוקת זו תלויה במחלוקת שבין הקרי ובין הכתיב בתיבה הראשונה של הפסוק. בעל הטעמים – כדרכו – פירש לפי הקרי ויתגעש, שנושאו יכול להיות רק ה' ¹³ לפי זה, עדיין לא נאמר כאן לשון "געש" על הארץ; ולפיכך יש צורך לומר אחר כך על הארץ ומוסדות השמים כאחד, שהם התגעשו. כנגד זה בעל ההפסקות – על פי טבע הדברים – פירש לפי הכתיב ותגעש. ולפי זה כבר נאמר כאן שהארץ געשה; ולפיכך יש צורך לומר אחר כך לשון "ויתגעשו" רק על מוסדות השמים בלבד. פסוק לא: יש כאן שלושה משפטים שהקבלה שביניהם היא רופפת במקצת; ולפיכך אפשר, ששתי השיטות שקולות. אך אפשר, שיש עדיפות דווקא לשיטתו של בעל ההפסקות. כי הוא מחלק בין המשפטים המזכירים את האל או את שמו ובין המשפט המזכיר אותו רק בכינוי הגוף; או הוא מחלק בין המשפטים המזכירים רק את ה' ובין המשפט המזכיר גם את בני האדם החוסים בו.

פסוק מד: בעל הטעמים חילק בין ההצלה מן האויבים מזה ובין השליטה בהם מזה. ואילו בעל ההפסקות חילק בין המשפטים שנושאים הוא ה' ובין המשפט שנושאו הוא

13. ועל פי זה יש לפרש גם את הטעמים שם: "ותגעש ותרעש הארץ". טעמים אלה, הנראים מתאימים רק לכתיב ותגעש, יכולים להתאים גם לקרי ויתגעש. שהרי אפשר, שהטעמים חילקו את הקטע הזה בניגוד לחלוקתו ההגינית, כדי לצרף את שני הפעלים, הדומים בהברתם האחרונה: ויתגעש – ותרעש. ומצאנו כעין זה במקומות רבים.

העם. ויש סיוע לשיטתו גם בדמיון הצלילים בין וַתִּפְלְטֵנִי ובין תִּשְׁמְרֵנִי – לעומת יַעֲבֹדֵנִי.

פסוק מט: בעל הטעמים חילק את המשפטים על פי נשואיהם: ומוציאי מזה – תרוממני, תצילני מזה. ואילו בעל ההפסקות חילק את המשפטים לפי מושאיהם: מאיבי, ומקמי מזה – מאיש חמסים מזה; וגם ו החיבור, המחבר את שני המשפטים הראשונים, מסייע לשיטה זו.

פסוק נא: הביטוי לדוד ולזרעו הוא תמורה של למשיחו בלבד. ותוכיח ל השימוש, המצויה רק בשלוש התיבות האלה, ולא בתיבת מלכו שלפניהן. ולפי זה בעל הטעמים חילק בין האמור על מלכו מזה ובין האמור על משיחו (= דוד וזרעו) מזה. ואילו בעל ההפסקות חילק בין שני שמות העצם הנרדפים (מלכו, משיחו) ובין השם הפרטי שלאחריהם (דוד).

מחלוקות מסוג זה בין בעל הטעמים ובין בעל ההפסקות מצויות גם בשירות אחרות, כדוגמת שירת הים ושירת דבורה; ואין צורך להביא אותן כאן.¹⁴ ועל פי זה יש לבאר גם את צורת פסוק יב בל"מ כאן. ולצורך זה ראוי להשוות את הפסוק הזה לפסוק המקביל לו בתהלים (יה, יב):

וַיֵּשֶׁת חֹשֶׁךְ סְבִיבוֹתָיו סְכוֹת חֲשֵׁרֵת־מִים עֲבֵי שַׁחֲקִים (שמואל ב)
 יֵשֶׁת חֹשֶׁךְ וְסוֹתָרוֹ סְבִיבוֹתָיו סְכוֹתוֹ חֲשַׁכְת־מִים עֲבֵי שַׁחֲקִים (תהלים)

נראה, שהפסוק שבתהלים הוא מקרא שאין לו הכרע. אפשר לפרש, שהחושך הוא סוכתו סביבותיו; אך אפשר גם לפרש, שסוכתו היא חשכת מים עבי שחקים. טעמי המקרא נקטו את הפירוש הראשון. ואולי משום כך פירשו כן גם את הפסוק שבשמואל: הוא שת חושך סביבותיו כעין סוכות; ופירוש זה משתקף גם בא, ק, שהניחו את הרווח אחרי תיבת סכות. אולם לשון הרבים של סכות איננו מתיישב יפה עם לשון היחיד של חשך. שהרי אפשר רק לומר, שהחושך דומה לסוכה – או החושך הוא סוכתו – אך קשה לומר, שהחושך הוא סכות. פירוש אחר היה מקובל, כנראה, בידי בעל ההפסקות שבל"מ: הוא שת חושך סביבותיו – ושת שם סוכות של חשרת מים עבי שחקים. ופירוש זה יכול להתקבל בלי דוחק.

ונסיים את הדיון הזה בפסוק אחר של שירה שהתפרש באופן תמוה מאוד על ידי טעמי המקרא:

אֵיכָה־יִשְׁבֶּה בְּדַד הָעִיר רַבְתִּי עִם הֵיתָה כְּאַלְמָנָה רַבְתִּי בְּגוֹיִם שְׂרֵתִי בְּמִדְיָנוֹת הֵיתָה לְמָס (איכה א, א)

14. כבר דנתי בהן בספרי, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז, פרק ה, סעיף 47.

החוקרים¹⁵ כבר עמדו על כך, שהאתנחתא הושמה כאן שלא כהלכה. שהרי אין ספק, שקינה זו מתחלקת לשלוש צלעות:

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם
היתה כאלמנה רבתי בגוים
שרתי במדינות היתה למס

הרי כאן שלושה משפטים מקבילים. כל משפט כולל נושא ונשוא. הפעלים של הנשואים מקבילים, ובחלקם גם זהים: ישבה – היתה – היתה; וגם הנשואים דומים בתוכנם ובציליהם, ובחלקם אף זהים: רַבְתִּי – רַבְתִּי – שְׁרָתִי. ויש הקבלה גם בין עם – בגוים – במדינות. ההבדל היחיד שבין שלוש הצלעות האלה הוא סדר הנשוא והנשוא: בשתי הצלעות הראשונות קודם הנשוא לנושא; ואילו בצלע האחרונה קודם הנשוא לנושא. וזה עצמו הוא הסימן המובהק ביותר לסגנון השיר.¹⁶

וכל האמנות הספרותית הזאת השתבשה על ידי טעמי המקרא. הם חילקו את הפסוק לשתי צלעות השונות זו מזו במבניהן. הצלע הראשונה כוללת שני נשואים ונשוא אחד, והצלע השנייה כוללת שני נשואים ונשוא אחד. ולא עוד, אלא הנשוא האחד של הצלע הראשונה כתוב בין שני נשואיו; ואילו הנשוא האחד של הצלע השנייה כתוב אחרי שני נשואיו. וכתוצאה מכך כבר ניטשטשה כל ההקבלה שבין צלעות השיר.

אין ספק, שפירוש הטעמים איננו מתאים כאן למבנהו הספרותי של הפסוק; ולפיכך הדעת נותנת, שאין הוא מכוון לפשוטו של המקרא. אולם נראה, שהייתה לבעלי הטעמים סיבה טובה להוציא את הפסוק הזה מפשוטו. פסוק זה דן בשני עניינים. הצלע הראשונה מציירת את הבדידות: לשעבר הייתה עיר זו מרובת אוכלוסין (רבתי עם), אך עתה כבר ישבה בדד. כנגד זה הצלע השלישית מציירת את השעבוד: לשעבר הייתה עיר זו שולטת במדינות – אך עתה כבר היתה למס.¹⁷ אך לפי זה קשה מאוד להבין את הצלע השנייה; שהרי לא ראשה סופה, ולא סופה ראשה, ואין היא אלא בבחינת חמר גמל. הנשוא – היתה כאלמנה – חוזר על ציור הבדידות; שהרי

15. ביניהם Karl Budde בפירושו למגילת איכה במסגרת *Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament*, פרייבורג 1989.

16. ראה א' מירסקי, הפיסוק של הסגנון העברי, ירושלים תשל"ח, עמ' יא ואילך.

17. גם ארבעת הפסוקים העוקבים עוסקים חליפות בשני העניינים האלה. פסוקים ב, ד מציירים את הבדידות: "בכו תבכה בלילה... אין לה מנחם מכל אהביה כל רעיה בגדו בה... דרכי ציון אכלות מבלי באי מועד כל שעריה שוממין..."; ואילו פסוקים ג, ה מציירים את השעבוד: "גלתה יהודה מעני ומרוב עבדה היא ישבה בגוים... כל רדפיה השיגוה... היו צריה לראש... עולליה הלכו שבי...".

הבדידות היא הסימן המובהק של האלמנות. כנגד זה הנושא – רבתי בגוים – כבר פותח את ציור השעבוד: לשעבר הייתה עיר זו גדולה וחשובה בין הגוים (רבתי בגוים); אך עתה כבר ירדה מגדולתה, וסופה שתהיה למס.¹⁸ משום כך פסקו הטעמים את הצלע השנייה בסכינא חריפא, והסבו את הנושא שבראשה אל הצלע שלפניה, ואת הנושא שבסופה אל הצלע שלאחריה:

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם היתה כאלמנה
רבתי בגוים שרתי במדינות היתה למס

כך נותרו עתה רק שתי צלעות של השיר; אך שתי הצלעות האלה מבטאות בבהירות את שני התכנים של הקינה: לשעבר הייתה זו עיר מרובת אוכלוסין, אך עתה כבר ישבה בדד והייתה כאלמנה; לשעבר הייתה זו עיר גדולה וחשובה בין הגוים, שלטת במדינות, אך עתה כבר הייתה למס.

והואיל ורק תפיסה זו מבטאת כהלכה את תוכן הקינה הזאת, העדיפו בעלי הטעמים את הפירוש הזה, אף על פי שהוא נסתר, כנראה, מצד מבנהו הספרותי של השיר. ומסתבר, שהם היו סבורים, שהמבנה הספרותי ניתן להתפרש – אם כי בדוחק כל שהוא – גם לפי התפיסה הזאת. שהרי עדיין יש כאן הקבלה נאה בין שתי צלעות השיר. הנושאים של שתי הצלעות פותחים באותה תיבה: "רַבְתִּי עִם" – כנגד "רַבְתִּי בגוים שרתי במדינות"; וגם הנושאים המסיימים את שתי הצלעות פותחים באותה תיבה: "היתה כאלמנה" – כנגד "היתה למס". והבדל התוכן שבין שתי הצלעות מובלט דווקא על ידי הדמיון שבין הלשונות; ודבר זה אמור ביחוד בנושאים. שהרי "רַבְתִּי עִם" מורה על ריבוי אוכלוסין; ואילו "רַבְתִּי בגוים שרתי במדינות" מורה על גדולה ושלטון. והבדל זה תלוי במשמעות הכפולה של רַבְתִּי, המורה גם על ריבוי וגם

18. הפירוש שהוצע לעיל – על פי פשוטו של המקרא – מתיישב רק בדוחק: האלמנות מורה, כנראה, על המעמד הנחות של מי שנתורה בלא מגן ומושיע; ויזכירו הפסוקים הרבים הכורכים את האלמנה עם הגר והיתום. אולם אף על פי שזו היא, כנראה, כוונת הפסוק הזה על פי פשוטו, הדימוי איננו משכנע. שהרי רק מיעוט אלמנות מקופחות או מדוכאות – אך כולן טובלות מן הבדידות.

ובני יוחנן פירש לי, שהצלע השנייה היא כעין שלב מעבר מן הצלע הראשונה אל הצלע השלישית. בתוכנה היא דומה לצלע השלישית, ואף על פי כן כל לשונותיה רומזים גם לאמור בצלע הראשונה. משום כך נקט כאן את דימוי האלמנה הרומז גם לבדידות של הצלע הראשונה וגם לנחיתות המעמד של הצלע השלישית. ומשום כך גם נקט לשון רַבְתִּי בגוים, הנופל על לשון רַבְתִּי עִם של הצלע הראשונה, אך מתפרש במשמעות שרתי במדינות של הצלע השלישית. ודבר זה תלוי במשמעות הכפולה של רַבְתִּי, המורה גם על ריבוי וגם על גדולה. וכוונת הביטוי לומר, שהיא הייתה לשעבר רַבְתִּי, תרתי משמע: לא רק מרובת אוכלוסין, כאמור בצלע הראשונה, אלא גם גדולה בין הגוים, כמשמעות מן הצלע השלישית.

על גדולה.¹⁹ והוא ניכר גם בצורה הדקדוקית של השמות הנרדפים המסיימים את שלושת הנושאים: עם הוא בלשון יחיד בלא כל אות שימוש; ואילו בגוים, במדינות הם בלשון רבים, וב' השימוש בראשם.

אלא שעדיין גותר כאן ההבדל העיקרי שבין שתי הצלעות האלה: בצלע הראשונה נכפלו הנושאים, והנושא ביניהם; ואילו בצלע השנייה נכפלו הנושאים, והנושא לאחריהם. הבדל זה איננו מבטא שום הבדל של תוכן, ואף אין בו משום נוי של שיר. והוא הרומז, כנראה, שפירוש זה של הטעמים איננו מבטא את הכוונה המקורית של המקובן.

19. על כך עמדתי בהשפעת הדברים האמורים בסוף הערה 18.

